

OSMANLI DÖNEMİ'NDE IRAK'IN MAHALLİ İDARİ YAPISI

Sümeyye Büşra AVCI

Karabük Üniversitesi, Kamu Yönetimi
Anabilim Dalı, Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı,
avcibusra006@gmail.com, ORCID: 0000-0001-
6277-2637

ÖZET

Mahalli idareler halka en yakın idari birimlerdir. Bu idareler modern anlamda 1982 yılında düzenlenmeden önce Osmanlı Dönemi'nde halk ile idare arasında iletişim sağlayanlar, bağ kuranlar vardı. Bunlar; loncalar, ayanlar ve şehir kethüdalarıdır. Özellikle şehir kethüdalarını devlet kendisi atamaktaydı. Osmanlı Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'ı topraklarına kattıktan sonra buralarda kendi idari yönetim anlayışını uygulamıştır. Irak 1515 yılında Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Ancak Kanuni'nin düzenlediği Irakeyn Seferi ile gerçek anlamda Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı Irak'a yaklaşık 400 yıl ev sahipliği yapmıştır. Bu süreçte Irak, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında olduğundan idari yapısı da zaman zaman değişikliğe uğramıştır. Irak bölgesi Musul, Bağdat ve Basra olmak üzere üç eyalete ayrılmıştır. Musul 1878 yılına kadar İstanbul'a bağlı bir vilayet olmuştur. Bu eyaletler Osmanlı Devleti'nde olduğu sürece hem Osmanlı kültüründen etkilenmiş hem de Osmanlı siyasi yapısını benimsemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı toprak reformları ve idari düzenlemeler de Irak Devleti'nin etkilendiği noktalar. Buna bağlı olarak Modern Irak Devleti'nin anayasal düzenlemelerine ve yönetimine baktığımız zaman Osmanlı'nın izlerine rastlamaktayız. Irak'ın idari yapısına bakacak olursak tarihi Osmanlı Dönemi'nde Mithat Paşa'nın Irak Valiliği yaptığı düzenlemelerle başlamaktadır. Mithat Paşa valilik görevine başladıktan sonra Irak'ı 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne uygun olarak yönetmiştir. Böylece Irak ilk defa mahalli idare ile tanışmış olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin mahalli idari yapısına değinerek; Irak'ın bu noktada nasıl yönetildiği ve Modern Irak kurulduktan sonra Osmanlı'nın idari yapısına bağlı kalıp kalmadıkları incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Irak, yönetim, İdari Düzenlemeler, Anayasa

THE INFLUENCES OF THE OTTOMAN STATE ON THE IRAQ ADMINISTRATION

ABSTRACT

Local governments are the closest administrative units to the public. Before these administrations were organized in the modern sense in 1982, there were those who provided communication and bonded between the public and administration in the Ottoman Period. These; guilds, ayans and city kethüdas. After the Ottoman annexed Northern Iraq, they implemented their own administrative approach. Iraq came under Ottoman rule in 1515. However, with the Irakeyn Campaign organized by Kanuni, he really joined the Ottoman lands. The Ottomans hosted Iraq for about 400 years. In this process, since Iraq was under the sovereignty of the Ottoman Empire, its administrative structure also changed from time to time. The Iraqi region is divided into three provinces: Mosul, Baghdad and Basra. Mosul was a province attached to Istanbul until 1878. As long as these provinces were in the Ottoman Empire, they

were both influenced by the Ottoman culture and adopted the Ottoman political structure. The land reforms and administrative regulations implemented by the Ottoman State are also the points that the Iraqi State was affected. Accordingly, when we look at the constitutional arrangements and administration of the Modern Iraqi State, we come across the traces of the Ottoman Empire. If we look at the administrative structure of Iraq, its history begins with the arrangements made by Midhat Pasha as the Governor of Iraq in the Ottoman Period. After Mithat Pasha started his governorship, he ruled Iraq in accordance with the 1864 Provincial Regulations. Thus, Iraq met the local administration for the first time. In this study, by referring to the local administrative structure of the Ottoman Empire; At this point, it will be examined how Iraq was governed and whether they remained attached to the administrative structure of the Ottoman Empire after the establishment of Modern Iraq.

Keywords: Ottoman Empire, Iraq, Administration, Administrative Regulations, Constitution

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, I. Selim'in 1516 Suriye ve 1517 Mısır seferleriyle birlikte neredeyse tüm Arap yarımadasını ele geçirmiştir. Seferler düzenlenmesine rağmen hakimiyet altına alınamayan Fas, Uman gibi bölgelerle de sıkı ilişkiler içinde bulunmuşlardır. Öyle ki I. Selim'in Kahire'ye kadar ilerlediği bilgileri de önemli tarihçiler tarafından söylenmektedir.¹ Kuzey Irak ise 1515 yılında Çaldıran Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Fakat Kanuni ile birlikte tamamen Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir.² Bağdat ise Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1534 İrakeyn Seferi ile Osmanlı idaresine katılmıştır. 1538'de Basra Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmiştir.³ Böylece Irak yaklaşık 400 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır.⁴

Osmanlı gerek politik sebeplerle gerekse ekonomik sebeplerden dolayı Ortadoğu'da hakimiyet sahibi olmak istemektedir. Irak'ın bu kadar önemli olmasının sebeplerinden bir tanesi Kızıldeniz ve Basra Körfezi üzerinde çeşitli malların taşınmak istenmesidir. Irak yalnızca Osmanlı Devleti için önemli bir konuma sahip değildir. İran da Irak üzerinde hakimiyet kurmak istiyordu.

Osmanlı'nın Avrupa'ya yöneldiği dönemde İran Safevi Devleti Şiilik propagandası yaparak bölgeyi tekrar almak istemiştir. 1555'te İran ile Osmanlı arasında Amasya Antlaşması imzalanarak Irak-ı Arap Osmanlı'ya bırakılsa da, Osmanlı'nın Irak üzerinde kurduğu hakimiyet kesintiye uğramıştır.⁵ İran da bölgede güçlü olmaya çalışırken güç kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı ve İran'ın güç kaybetmesiyle bölgeye başka dış güçler

¹ Zekeriya KURŞUN, "Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.12, İstanbul 2018, s.13, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/606069>, Erişim: 22.09.2021.

² İbrahim ŞABAN, **XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2011, s.25.

³ Hemn Mohammed QADIR, **Osmanlı İdaresinde Bağdat**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s.37.

⁴ Abdülazim İBRAHİM, "19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Hukuk Sisteminin Irak'ta Uygulanması", *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Dergisi*, S.1, s.121.

⁵ ŞABAN, s.26.

hakim olmuştur. Araplar Körfez bölgesinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁶ Safevilerin ve Memlûklerin bölgedeki kısa süreli hakimiyetinden sonra 1831'de Irak eyaletleri tam olarak Osmanlı yönetimi altına alınmıştır. Osmanlı'nın Safevilerle mücadelesi sadece ekonomik nedenlere bağlı değildir. Sünnilik ve Şiilik mücadelesi de yaşanmaktadır.⁷

1. Osmanlı Devleti'nde Mahalli İdare Yapısı

Osmanlı devleti eyalet sistemine 1. Murad tarafından 1362 yılında başlamıştır. İlk beylerbeylik Rumeli Beylerbeyliği'dir. Osmanlı Devleti topraklarını genişlettikçe eyalet sayıları da artmıştır.⁸

Osmanlı Devleti'nin eyaletlerde uyguladığı iki farklı idare tarzı vardır. Bunlar miri ve salyaneli idare tarzlarıdır. Osmanlı Devleti idare tarzlarını uygularken eyaletlerin coğrafyasına, sosyal ve ekonomik özelliklerine uygun hareket etmiştir.⁹

1.1. Miri Arazi Rejimi

Miri araziler, mülkiyet hakkı devlete ait olan topraklardır.¹⁰ Miri arazi kavramı Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Miri araziler Osmanlı döneminde kullanılma amaçlarına göre ayrılmıştır. Bazı çeşitleri şunlardır: Havass-ı Hümayun, Paşmaklık, Malikane, Yurtluk, Ocaklık ve Mukataadır.¹¹ Osmanlı Devleti de topraklarında genel itibarıyla miri rejimi uygulamaktaydı. Miri rejimin en önemli unsuru coğrafyadır ve Osmanlı Devleti hem coğrafi şartlara hem de iktisadi durumuna göre genel olarak miri rejimi uygulamıştır.¹²

Miri sisteme dahil olan eyaletlerde tımar sistemi uygulanmaktaydı. Osmanlı Devleti de kendisinden önceki tarım devletlerinin de uyguladığı tımar sistemini uygulamıştır.¹³ Ancak bütün eyaletlerde tımar sistemi uygulanmamıştır. Buralar sınır boylarına kurulmuş eyaletlerdir: Cezayir, Tunus, Mısır, Yemen, Trablusgarp, Osmanlı Habeşistan'ı, Basra, Lahsa ve Bağdat.¹⁴

Tımarları yöneten kişiler devlet arazisini yönetmekteydi. Bunun karşılığında devletin kendilerine verdiği görevleri yapmaktaydılar.¹⁵ Bu topraklar üzerinde tarım yapan çiftçiler; toprağı kiralayamaz, satamaz hatta toprağı ekmek gibi bir karar veremezdi. Çünkü toprak devlete aitti. Toprağı ekmesi ve biçmesi zorunluydu. Çiftçi ancak kanunlar doğrultusunda hareket

⁶ Selda KAYA KILIÇ, "19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 54, Ankara 2014, s.321.

⁷ Levent KÜÇÜK, "Osmanlı'nın XIX. Yüzyıl Ortadoğu Politikası Ekseninde Irak Yönetiminde Rol Alan Haşimi Soyundan Bürokratlar", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Cilt 1 Sayı 29, 2016, s.123.

⁸ QADİR, s.54.

⁹ İBRAHİM, s.128.

¹⁰ QADİR, s.57.

¹¹ İBRAHİM, s.132.

¹² Mustafa ÖZTÜRK, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s.327.

¹³ Mustafa ÖZTÜRK, "Osmanlı Miri Rejiminin Suriye ve Irak'ta Uygulanmasının Sonuçları", *Akademik Bakış Dergisi*, C. 9, S. 18, 2016, s.3.

¹⁴ Halil SAHİLLİOĞLU, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı", *BELLETEREN*, C. 54, S. 211, 1990, s.1235.

¹⁵ ÖZTÜRK, 2016, s.3.

edebilirdi.¹⁶ Devlete ait toprakları yöneten kişilere reaya denmekteydi. Bugün devlet memurlarının bulunduğu konumda o dönemde reaya bulunmaktaydı. Reaya statüsünde olabilmek için casusluk yapmamak, devlete isyan etmemek, eşkiyalık yapmamak, adam öldürmemek, hırsızlık yapmamak ve dine küfretmemek gibi şartlara sahip olmak gerekiyordu.¹⁷

Bir çiftçinin tımara sahip olması demek devletin himayesinde olmak demektir. Bu durum çiftçileri tımar sahibi olma konusunda teşvik eden önemli bir husustur. Tımara sahip olan reayalar işlettikleri toprakları oğullarına da bırakabiliyorlardı. Böylece devlet memurluğu statüsü de etnik kökenlere bakılmadan babadan oğula geçen bir sistem olmuştu.¹⁸

Miri rejime dahil bölgelerdeki mukataalar da miri mukataalardı.¹⁹ Miri mukataalar zirai işletmelerin dışında kalan, çoğunlukla şehir ve kasabalarda olan ticari işletmelerin, esas olarak merkezin hazinesine bazen de belli kişilere veya belli bir kesime verilmesine denirdi.²⁰ Miri mukataaların denetimi mahalli kadılar veya merkez tarafından gönderilen paşa rütbeli müfettişler tarafından yapılmaktaydı.²¹ İltizam süreleri 1-2 yıl arasında değişmekteydi ve mukataalar bir kişi veya ailenin üzerinde uzun yıllar kalamazdı.²²

Miri mukataaların bir sancakta tımar ve vakıf arazilerinden fazla olması demek, valiler için o sancağın verimli olması demektir. Valiler, sancakbeyleri ve paşalar kendilerine ilzam edilen bu arazileri daha yüksek değerde başkalarına iltizam etmekteydi. Bu durumun sonucunda ömür boyu iltizama verilebilen malikane sistemi ortaya çıktı.²³

Miri rejime dahil vilayetlerin muhasebe defterleri tutulmaktaydı.²⁴ Bu defterlerin tutulduğu vilayetlerin sınırları miri rejimin sınırlarıydı. Miri rejimin uygulandığı bölgeler merkezden yönetiliyordu. Bu şekilde çiftçilerde merkezle bütünleşmiş olmaktadır. Bu topraklar da merkezden ayrılmamış, Anadolu topraklarının bir parçası olmuştur.²⁵ Anadolu'nun tamamı, Şam vilayeti, Rakka'dan Irak'ın kuzeyindeki Musul (Suriye Çölü hariç), Kerkük vilayetleri, Tebriz, Batum'da miri rejim uygulanıyordu. Bağdat'ta ise hem tımar hem salyane sistemi uygulanmıştır.²⁶

1.2. Salyaneli Vilayetler

Osmanlı maliyesinde ve taşra teşkilatında yıllık ödenmesi gereken maaşların ve vergilerin belli bir rakam üzerinden ve buna göre ödenen eyaletleri ifade etmektedir.²⁷ Salyaneli eyaletlerin gelirleri eyalet defterdarları tarafından toplanarak, beylerbeylerinin ve devlet için görev yapan sivil ve askerlerin

¹⁶ Mehtap ÖZDEĞER, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Miri Arazi Rejimi ve Tahrir Geleneği", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 5, 2003, s.4.

¹⁷ İBRAHİM, s.130.

¹⁸ ÖZTÜRK, 2016, s.3.

¹⁹ ÖZTÜRK, 2010, s.329.

²⁰ İBRAHİM, s.130.

²¹ ÖZTÜRK, 2010, s.329.

²² ÖZTÜRK, 2016, s.3.

²³ Orhan KILINÇ, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı", *Elazığ* 1997, s. 32.

²⁴ ÖZTÜRK, 2016, s.3.

²⁵ ÖZTÜRK, 2010, s.329.

²⁶ Halil İNANCIK, *Tımar*, C. 41, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi, s.168-173.

²⁷ İdris BOSTAN, *Salyane*, C. 36, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi, s. 59-60.

ulufeleri ve maaşları çıkartılır ve geri kalan kısım ise çevrede ihtiyacı olan diğer eyaletlere gönderilmekteydi.²⁸

Osmanlı Devleti üzerinde 9 eyalette, genel itibariyle Asya ve Afrika kıtalarında, salyaneli sistem uygulanmaktaydı. Bunlar Bağdat, Basra'yla birlikte Ahsa, Mısır, Yemen, Cezayir, Trablusgarp ve Tunus eyaletleridir.²⁹ Bağdat'ın bazı sancakları miri rejime bazı sancakları da has arazisine dâhil olmuştur.³⁰ Bu sancaklarda aynı zamanda tımar sistemi de uygulanmaktaydı.³¹ Yalnızca Mısır vilayetinden merkeze düzenli bir gelir gelmekteydi. Mısır vilayetinin dışında diğer vilayetlerden asker veya vergi alınmazdı³² Ayrıca bu vilayetlerin beylerine maaşlar genel olarak merkez hazineden ödenmekteydi.³³

Eyaletler devlete bağlıdır. Ancak devlet yalnızca eyaletlerin iç ve dış güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Salyaneli eyaletlerde merkezi otorite tam olarak kurulamamış, merkezle de tam bir bütünleşme sağlanamamıştır.³⁴ Çünkü bu eyaletler merkezden uzak kalmışlardır. Eyaletlerin merkezle olan bağları hükmi ve siyasi olmaktan öte gidememiştir.³⁵

2. Osmanlı İdaresinde Irak

1523 yılında Musul'un, 1534 yılında Bağdat'ın ve sonrasında bütün Irak'ın Osmanlı Devleti'ne katılmasıyla Irak; Musul, Bağdat ve Basra eyaletlerine ayrılmıştır. Basra eyaleti salyaneli, Bağdat eyaleti ise bazen salyaneli bazen de miri rejime dâhildi. Musul eyaleti daima miri rejime dâhil edilmişti.³⁶

Musul eyaletinde miri rejim sancak durumuna göre yapılmaktaydı. Asker kökenli olan sancak beylerinde Osmanlı vergi sistemleri uygulanıyordu. Burada görüldüğü üzere miri mukataalarda iltizam veya emanet usulleri geçerliydi. Musul'da bu sebeple Osmanlı için asker yetiştiriyor ve vergi ödüyordu.³⁷ Musul'un idari yapısı sürekli değişmiş; hatta Osmanlı'ya katıldığı ilk zamanlarda bazen Bağdat'a bazen de Şehr-i Zor'a bağlı bir eyalet olmuştur. 1587 yılında Musul eyaleti 8 sancaktan oluşmuştur. Bu sancaklar: Erbil, Nusaybin, Sincar, Ağca Kal'a, Bacvan, Zaho ve Eski Musul'dur. 1609 yılı itibariyle bu sancaklar Bacvanlu, Tikrit, Eski Musul, Harun ve Bane olarak değişmiştir. 18. Yüzyıla gelindiğinde ise Irak; Bağdat, Şehr-i Zor, Basra, Musul ve El Ahsa olarak eyaletlere ayrılmıştır. Musul ise Eski Musul, Kerşan ve Hervan olmak üzere üç sancağa sahip olmuştur.³⁸

²⁸ Sinan MARUFOĞLU, "Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Hizmetler ve Ücretler", *History Studies*, C.3, S.3, 2011, s.270.

²⁹ Sinan MARUFOĞLU, "19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunları", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin Peşinde*, C. 5, S. 9, 2013, s.237.

³⁰ QADİR, s.55.

³¹ BOSTAN, s.59-60.

³² ÖZTÜRK, 2016, s.5.

³³ ÖZTÜRK, 2010, s.330.

³⁴ ÖZTÜRK, 2016, s.5.

³⁵ ÖZTÜRK, 2010, s.330.

³⁶ ÖZTÜRK, 2016, s.7.

³⁷ İBRAHİM, s. 132.

³⁸ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, ORSAM

Musul eyaletinde birçok kez idareyi düzenlemek ve güvenliği sağlamak için değişiklikler yapılmıştır. 1855 yılında Musul bu sefer mutasarrıflık olarak Van eyaletine bağlanmıştır. 1861 yılından itibaren ise Şehr-i Zor, Basra ve Musul mutasarrıflıktan kaymakamlığa dönüştürülerek Bağdat eyaletine bağlanmıştır.³⁹

Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı ve 1864 vilayet nizamnamesinden sonra Bağdat, Basra ve Musul'u İstanbul'a bağlamışlar ve merkezileştirme politikalarını hızlandırmışlardır. II. Mahmut merkezîyetçilik politikasını geliştirmek istiyordu ve Irak topraklarında da bu politikayı uygulamaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Irak üzerinde izleyeceği politikanın nasıl olması gerektiğiyle ilgili bir rapor hazırlaması için Halet Efendi'yi bölgeye göndermiştir.⁴⁰

Genel olarak baktığımız zaman miri rejim Irak halkını Osmanlı'ya bağlamış ve devlet ile bütünleştirmiştir. Bu bütünleşme sayesinde Irak hem iktisadi hem de sosyal düzen olarak Osmanlı merkezi yönetimi ile kaderlerini birleştirmiştir. Tanzimat döneminde yaşanan reformlar dahi Irak vilayetlerini etkilemiştir. Ancak etkilerini hemen göstermemiş; Irak Osmanlı Devleti'nden daha geç tarihte etkilenmiştir.⁴¹ 19. yüzyılın ikinci yarısında Vali Mithat Paşa ile birlikte Irak politikası değişim geçirmeye başlamıştır. Bağdat valiliği yaptığı esnada Mithat Paşa reformları uygulamış, köylüye toprak dağıtmış, sulama kanalları inşa etmiş ve merkezi denetimi yaygınlaştırmaya çalışmıştır.⁴²

Tanzimat'tan sonra Osmanlı toprak sisteminde değişimler meydana gelmiş; tımar sistemi kaldırılmış ve miri topraklar haline getirilmiştir. Bu topraklar emanet ve iltizam usulüyle işletilmiştir. Devlet nazarında görev yapan herkese maaş bağlanmış ve vergiye tabi tutulmuştur. Mithat Paşa zamanında uygulanmaya başlanan vilayet sistemi de Irak'ta uygulanmaya başlanmıştır.⁴³ Irak'ta düzenlenmeye çalışılan askeri ve toprak düzenlemeleri çok uzun yıllar tapu ve mülkiyet sorunlarına sebep olmuştur. Bu sorunlardan en önemlileri de toprakların terk edilmesi, sahte mülkiyet edinme, tapu sisteminde usulsüzlükler ve yabancı vatandaşlarında mülk sahibi olması konularıdır.⁴⁴

19. yüzyılın başlarında Osmanlılar Irak bölgesindeki yerel eşraf ve kölemen valilerin arasında köprü kurmak, ilişkileri ılımanlaştırmak için idari düzenlemeler yapmıştır. Ancak Irak'ta yapılmak istenen toprak reformları şii din adamları tarafından hoş karşılanmamıştır.⁴⁵ Ayrıca Irak vilayetlerinde halk genel olarak kırsal alanlarda yaşamaktaydı. Bu sebeple toplumsal yapıyı yerleşik ve göçebe olan Kürt ve Arap aşiretler yönlendiriyordu. Ancak yerleşik ve göçebe halk sürekli bir çatışma halindeydi. Çıkan sorunlar neticesinde yerleşik köylüler topraklarını terk etmeye başlamışlardı. Dolayısıyla vergi gelirlerinde azalma olmuştu. Boş kalan topraklara aşiretler el koymuş ve bunun beraberinde de tapu ve mülkiyet sorunları ortaya çıkmıştı.⁴⁶ Osmanlı

³⁹ Davut HUT, **Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı(1864-1909)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006, s.27.

⁴⁰ KÜÇÜK, s.124.

⁴¹ İBRAHİM, s.133.

⁴² KÜÇÜK, s.125.

⁴³ MARUFOĞLU, 2011, s.277.

⁴⁴ İBRAHİM, s.135.

⁴⁵ KÜÇÜK, s.125.

⁴⁶ İBRAHİM, s.136.

Devleti ilk olarak boşalan toprakları tekrar iktisadi hayata kazandırmak için sorun yaratan göçebe aşiretleri buralara yerleştirmeye çalışmış yani yeni bir iskân politikasına başvurmuştu. Bu politika ile birlikte toprakları göçebe aşiretlere tapu ile dağıtmaya başladı. Mithat Paşa göçebe olarak yaşam süren aşiretleri yerleşik hayata teşvik etmiş; bu sayede hem göçebe aşiretler yerleşik hayat geçmiş hem de yerleşik hayata geçmeyen aşiretler tespit edilerek yapacakları saldırılara karşı önceden önlem alınmıştır.⁴⁷

Osmanlı Devleti ikinci olarak Irak eyaletlerinde toprak sahipleri vefat etmiş, soyları tükenmiş ya da başka bir sebeple toprakları boş kalan kişilerin veya aşiretlerin topraklarının sahte belgelerle sahiplendirilen topraklarını kontrol altına almaya çalışmıştır. Çok fazla sahte belgesi olması demek merkezi otoritenin zayıflamış olduğunu göstermektedir. Ancak devlet bu duruma tepkisiz kalmayarak, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye tarafından Irak toprakları için Layiha çıkarmıştır.⁴⁸ Layiha'nın 1. bendinde Bağdat ve Şehr-i Zor topraklarının aslında haraci topraklar olduğunu ancak daha sonra toprak sahiplerinin ölmesi ve ya soylarının bitmesiyle buraların miri arazilere dönüştüğü belirtilmiştir. 11. bendinde de bu toprakların devlete ait olduğunu ancak halktan kişilerin buralara el koyarak sahte belgeler oluşturduklarına değinilmiştir. Bir komisyon kurularak bu belgelerin ve toprakların incelenmesi gerektiğine 12. bend ile karar verilmiştir.⁴⁹

Osmanlı topraklarındaki bir başka sorunda tapuların dağıtılması sorunudur. Tanzimat dönemi ile kaldırılan tımar sistemi neticesinde toprakların tapularıyla alakalı sorunlar yaşanmıştır. Bu sebeple tapulaştırılan toprakların kayıtlarının tutulması gerekliydi.

1869-1872 yıllarında Mithat Paşa ile birlikte tapulaştırma sürecine hız verilmiştir. İlk verilen karara göre tapular İstanbul'dan verilecekti. Ancak İstanbul'un uzak kalması sebebiyle tapuların Bağdat'tan verilmesine karar verildi.⁵⁰ Ancak Bağdat ve Musul vilayetleri arasında Kerkük Sancağı noktasında hem sınır hem de nüfus konularında çekişmeler yaşanmaktaydı. Bağdat tapu dağıtımını Kerkük Sancağı üzerinde de uygulamak isteyince Musul buna karşı çıkmıştır. Konu Şura-yı Devlet'te görüşülerek; Kerkük Sancağı'ndaki toprak sahiplerinin ihtiyaç duydukları toprakların kendilerinde kalmasına, ihtiyaç fazlası toprakların ise müzayede yoluyla isteyenlere satılmasına karar verilmiştir.⁵¹

Irak vilayetlerinde, 1865 yılında çıkarılan toprak layihası maddeleri üzerine yapılan tapulaştırma, toprakların iltizam ve emanet amacıyla ihaleye verilerek işletilmesi sonraki dönemlerde de baz alınarak uygulanmaya konulmuştur. Yinede sonraki yıllarda sorunlar çıkmaya devam etmiştir. Fakat 1892 yılında Bağdat Valiliği'ne bir yazı gönderildi. Bu yazıya göre miri topraklar ile ilgili hak isteme davaları artık kabul edilmemesi talep ediliyordu.⁵²

Osmanlı Devleti Tanzimat'la birlikte pek çok alanda düzenlemeye gitmiş ve görüldüğü üzere eyaletlerde de bu düzenlemeleri uygulamıştır. 1843 yılında Bağdat ve Şehr-i Zor eyaletlerinde, 1848 yılında da Musul'da Tanzimat

⁴⁷ MARUFOĞLU, 2013, s.240.

⁴⁸ İBRAHİM, s.137.

⁴⁹ MARUFOĞLU, 2013, s.240-241.

⁵⁰ BOA, Bağdat Ayn. Def, 851, s.137.

⁵¹ İBRAHİM, s.141.

⁵² MARUFOĞLU, 2013, s.245.

düzenlemeleri gerçekleşmiştir. Sonrasında Musul merkeze bağlanmış ve eyalette iç karışıklıklar, isyanlar başlamıştır.⁵³ Hem isyanları bastırmak hem de değişiklikleri halka daya doğru aktarabilmek için Musul Valiliği'ne Mehmet Vecihi Paşa atanmıştır. Ancak Musul eyaletinde Tanzimat reformları noktasında istenilen başarı elde edilememiştir. Bunun sebeplerinin başında yöneticilerin ve bürokratların sayıca az olması gelmektedir. Bir diğeri Osmanlı topraklarında iyi bir yönetim anlayışının olmaması ve yolsuzlukların yaşanmasıdır. Kuzey Irak halkının medeniyete kapalı olması ve aşiret olaylarının fazla olması da çok önemli sebepler arasındadır. Göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi için ne kadar çaba gösterilse de bu çabalar yetersiz kalmıştır.⁵⁴

SONUÇ

Osmanlı Devleti ülke idaresinde iki farklı idare tarzını benimsemiştir. Bunlar miri rejim ve salyaneli rejimdir. Miri rejimin uygulandığı vilayetlerde asker yetiştirilir ve vergi alınırdı. Bu vilayetlerde aynı zamanda tahrir ve tımar vardır. Ancak salyaneli rejim de tımar ve tahrir yoktur. Bu vilayetler asker de çıkarmazlar.

Miri rejimin uygulandığı vilayetler: Şam, Rakka, Bağdat, Tebriz, Revan, Batum, Bulgaristan, Makedonya, Bosna Hersek, Arnavutluk, Kuzey Yunanistan, Kıbrıs, Oniki Adalar ve Rodos'tur. Salyaneli rejimin uygulandığı vilayetler ise: Bağdat, Basra'yla birlikte Ahsa, Mısır, Yemen, Cezayir, Trablusgarp ve Tunus eyaletleridir.

Osmanlı Devleti yıllarca birçok millete ev sahipliği yapmıştır. Çok fazla milleti idare etmek, bir arada sorunsuz bir yaşam sürmek çok kolay değildir. Bu sebeple idare tarzında değişimlere giden Osmanlı bu değişimleri yalnızca merkezde değil eyaletlerinde de uygulamıştır. Irak bölgesinin de Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında olması bölgede Osmanlı idaresinin uygulanmasına neden olmuştur.

Irak yaklaşık 400 yıl Osmanlı topraklarında hüküm sürmüştür. Bu süre zarfında Osmanlı'dan her alanda etkilenmiştir. Bu etkilenme Irak Osmanlı Devleti'nden ayrıldıktan sonra anayasalarına dahi yansımıştır. Çünkü devletlerin sınırları değişebilir, idari tarzları değişebilir ancak ortak tarihleri değişmez.

Irak üzerindeki değişimler genel olarak Musul, Bağdat ve Basra eyaletlerindeki toprak sisteminde olmuştur. Osmanlı Devleti ülkedeki sorunların çözümüne ulaşmak amacıyla çok fazla değişimlere başvurmuştur. Bu değişimler daha çok Tanzimat döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönem Osmanlı'nın modernleşmeye çalıştığı bir dönem olmuştur.

Geç de olsa Musul'da da Tanzimat reformları uygulanmıştır. Ancak Musul reformlar karşısında çok başarılı olamadı. Sebebi ise iyi yetişmiş idarecilerin olmamasıydı. Aynı zamanda Irak vilayetlerinde tapuyla alakalı sorunlarda yaşanmıştı. Sonrasında aşiretlerin ve kişilerin topraklarını bırakması terk edilmiş topraklar sorununun çıkmasına da sebep oldu. Toprakların boş

⁵³ Musa ÇADIRCI, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)", Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri, Ankara 1994, s.101.

⁵⁴ İBRAHİM, s.149.

kalması sonucunda kişiler sahte belgeler düzenleyerek topraklara sahip oldular. Osmanlı bu sorunlarla da epeyce uğraşmıştır.

Sorunların çözümü olarak Layiha çıkartılmıştır. Layihanın çıkartılması demek sorunların çözümü için yasal yollar oluşturulması demektir.

KAYNAKÇA

BOSTAN İdris, **Salyane**, C. 36, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.

ÇADIRCI Musa, “**Tanzimat’ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)**”, Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri, Ankara 1994, s.s. 97-104.

HUT Davut, **Musul Vilayeti’nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı(1864-1909)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006.

İBRAHİM Abdülazim, “**19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Hukuk Sisteminin Irak’ta Uygulanması**”, *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Dergisi*, S.1, s.s. 119-170.

İNANCIK Halil, **Tımar**, C. 41, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.

KAYA KILIÇ Selda, “**19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler**”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 54, Ankara 2014, s.s. 319-336.

KILINÇ Orhan, “**18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı**”, Elazığ 1997.

KURŞUN Zekeriya, “**Osmanlı Devleti’nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672)**”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.12, İstanbul 2018, s.s. 1-27.

KÜÇÜK Levent, “**Osmanlı’nın XIX. Yüzyıl Ortadoğu Politikası Ekseninde Irak Yönetiminde Rol Alan Haşimi Soyundan Bürokratlar**”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Cilt 1 Sayı 29, 2016, s.s. 121-134.

MARUFOĞLU Sinan, “**Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Hizmetler ve Ücretler**”, *History Studies*, C.3, S.3, 2011, s.s. 267-283.

MARUFOĞLU Sinan, “**19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunları**”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarih Peşinde*, C. 5, S. 9, 2013, s.s. 235-248.

Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, ORSAM

ÖZDEĞER Mehtap, “**Osmanlı İmparatorluğu’nda Miri Arazi Rejimi ve Tahrir Geleneği**”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 5, 2003, s.s. 1-13.

ÖZTÜRK Mustafa, “**Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi**”, *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s.s. 325-352.

ÖZTÜRK Mustafa, “**Osmanlı Miri Rejiminin Suriye ve Irak’ta Uygulanmasının Sonuçları**”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 9, S. 18, 2016.

QADIR Hemn Mohammed, **Osmanlı İdaresinde Bağdat**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019.

Journal of Social Sciences and Humanities:

SAHİLLİOĞLU Halil, “**Osmanlı Döneminde Irak’ın İdari Taksimatı**”, *BELLETEN*, C. 54, S. 211, 1990, s.s. 1233-1257.

ŞABAN İbrahim, **XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak’ında Edebi ve Kültürel Çevre**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2011.